

Cercetător postdoc: dr. Ștefan Viorel Ghenea

Expert coordonator: Prof. dr. Wilhelm Dancă

Europeni cu șanse egale? Identitatea europeană în contextul diversității culturale

Introducere

Egalitatea de șanse reprezintă un aspect strategic al construcției europene. Diminuarea sau eliminarea discriminării reprezintă un obiectiv pe termen lung al Uniunii Europene. Principalele categorii vulnerabile, posibile victime ale discriminării, sunt avute în vedere: femeile, copiii, minoritățile etnice, sexuale și religioase etc. De exemplu, pe 21 septembrie 2010, Comisia Europeană emite o comunicare privind Strategia pentru Egalitatea dintre Femei și Bărbați, care reia prioritățile definite în Carta Femeilor și constituie o bază pentru colaborare între diferitele părți interesate, în cadrul Pactului European privind Egalitatea între Femei și Bărbați. Mai mult, Comisia a stabilit o Strategie de Promovare Activă a Nediscriminării și a Egalității de Șanse pentru Toți, având ca principal obiectiv asigurarea unei protecții juridice eficiente împotriva discriminării pe întreg teritoriul U.E., încurajând adoptarea unor măsuri privind difuzarea informațiilor, sensibilizarea publicului, schimbul de experiențe, formarea profesională și accesul la justiție.

Pentru realizarea unei Europe unite prin valorile toleranței și autodeterminării, fiecare cetățean trebuie să aibă șanse egale la resurse, educație, locuri de muncă, bunuri economice și culturale. Se pune însă problema: în ce măsură este posibilă o egalitate de șanse nu doar la nivel economic, juridic sau politic, ci la nivel identitar? Suntem cu toții europeni cu șanse egale, în ciuda diversității culturale, economice sau politice? Cu alte cuvinte, formarea și asumarea unei identități europene este o șansă pentru toți cetățenii Uniunii Europene sau este diferențiată în funcție de anumiți factori? De exemplu, putem spune că sunt „mai europeni” cetățenii statelor, care au pus bazele Uniunii sau care au aderat la scurt timp după aceasta, față de cei care au aderat mai târziu sau sunt în curs de aderare? sau cei din țările mai bogate, față de cei cu o economie în curs de dezvoltare?, cei din nord față de cei din sud sau cei din vest față de cei din est? Pe de altă parte, este posibil să fii european când ești, în același timp, german, francez, suedez sau român? Cu alte

cuvinte, identitatea națională trebuie să facă loc identității europene? Mai mult, în ce măsură diferențele culturale împiedică sau fac posibilă formarea unei identități europene? În continuare îmi propun să schițez câteva posibile aspecte ale acestor diferențieri, fără a avea pretenția de exhaustivitate.

Identitatea națională și identitatea europeană

În primul rând, se pune problema dacă identitățile naționale pot constitui o piedică sau o pârgă în formarea unei identități europene. Problema aceasta este veche și mult discutată. Nu îmi propun să o reiau aici. La o primă vedere, atașamentul față de națiunea de origine, față de valorile și tradițiile comune ar reprezenta o piedică în calea unui nou atașament identitar: cel european. Pe principiul că, pentru a-ți crea o nouă identitate, trebuie să renunți la cea actuală, unii gânditori au devenit sceptici cu privire la formarea unei identități europene, pe motiv că forța legăturii pe care o are un individ cu națiunea sa este mai mare, datorită vechimii acesteia, istoriei comune, a limbii și obiceiurilor, strămoșilor etc. „Conform teoriilor naționaliste, scrie Ernest Gellner, orice individ aparține, în mod prestabilit, unei culturi, ba chiar este posedat de aceasta, ca într-un fel de *coupe de foudre* de natură ideologică.”¹ Pe de altă parte, la unii autori, se poate remarca entuziasmul creării unei noi identități europene, pe aceleași principii ale constituirii identității naționale. Este vorba doar de o schimbare a atașamentelor:

„Asistăm de acum în toate părțile Europei la germinarea unei noi conștiințe, a unei noi naționalități (pentru că așa cum am văzut deja, națiunile nu sunt un dat natural, ci stări ale conștiinței și formațiuni istorice). Și tot așa cum în urmă cu zeci de ani, un napolitan din regatul antic al Neapolelui și un piemontez din regatul subalpin au devenit italieni, fără a-și renega ființa lor anterioară, înălțând și conducând spre această nouă existență pe francezi, germani și italieni, care se vor ridica la rândul de europeni, aceștia își vor îndrepta gândurile lor spre Europa și vor simți inimile lor bătând pentru ea, cum băteau înainte pentru patriile lor mai mici, pe care ei nu le vor uita, dar pe care le vor iubi mai mult.”²

¹ Ernest Gellner, *Cultură, identitate, politică*, trad. de Criștiana Arghire și Valentin Cozmescu, Iași, Editura Institutul European, 2001, p.41.

² Benedetto Croce, *Histoire de l'Europe au XIXe siècle*, Editions Gallimard, Paris, 1959, p.430.

Nu neg faptul că legătura dintre individ și națiune este una și de natură afectivă, dar consider că nu este necesară înlocuirea unui atașament cu altul. Nu este necesar ca aceiași factori, care stau la baza atașamentului față de națiune, să constituie premisa unei identități europene. Nici nu este nevoie ca aceasta din urmă să fie o identitate de același tip cu cea națională, pentru a fi nevoie să se constituie fie împotriva, fie în același ordin cu ea. Se poate constitui în prelungirea ei. Egalitatea de șanse în a deveni europeni ține mai degrabă de posibilitatea de a împărtăși acele valori, care ne fac europeni. Aceste valori ale toleranței, solidarității, respectului reciproc, păcii, democrației etc. sunt cele care, prin educație și politici culturale, pot sprijini formarea unei noi identități, nu pe fondul uneia vechi, amputate, ci printr-o consolidare a unei identități generice, care ne angajează pe toți, prin sentimentul de apartenență la cultura și civilizația europeană contemporană.

Diferențe economice și politice

După cum știm, la baza constituirii Uniunii Europene (dacă nu și la baza ideii europene) au stat și rațiuni de ordin economic și politic. Acestea pot reprezenta pârghii solide pentru crearea unei unități europene sociale și culturale, dar pot constitui, prin intermediul diferențelor pe care le creează, o piedică în realizarea acestei unități. În declarația sa cu privire la o Înalță Autoritate Europeană a Cărbunelui și Oțelului (9 mai 1950), Robert Schuman preciza că „[p]acea mondială n-ar putea fi salvagardată fără eforturi creatoare pe măsura pericolelor care o amenință. [...] Prin punerea în comun a producțiilor de bază și instituirea unei noi Înalte Autorități, ale cărei decizii vor lega Franța, Germania și celelalte țări, care vor adera la ea, această propunere va avea ca rezultat primele fundamente ale unei Federații Europene, indispensabilă pentru menținerea păcii.”³ Observăm că, pacea este finalitatea unei Europe unite, dar un prim pas în realizarea acesteia este de natură economică. Colaborarea pe plan economic, ce va avea ca efect bunăstarea părților implicate, va duce la depășirea conflictelor, în final reușind să instaureze pacea. Multe elite europene, angajate serios în consolidarea proiectului Uniunii sunt de acord cu perspectiva luminoasă schițată de către Schuman. Uniunea Europeană este văzută ca un agregat instituțional, care este capabil să ne ferească de marile probleme sociale, economice și politice ale trecutului european. Ea poate aduce pacea și prosperitatea între țările membre, lucru imposibil de realizat

³ Declarația lui Robert Schuman referitoare la o Înalță Autoritate Europeană a Cărbunelui și Oțelului – 9 mai 1950 în Charles Zorgbibe, *Construcția europeană. Trecut, prezent, viitor*, trad. De Speranța Dumitru, București, Editura Trei, 1998, pp.42-43.

doar de către guvernele naționale. Chiar dacă nu a reușit până acum să realizeze aceste lucruri, nu înseamnă că nu este posibil, doar că pentru aceasta este nevoie de timp. Pe de altă parte, există gânditori și lideri politici, care nu sunt atât de entuziasmați de această perspectivă. Atitudinea față de ceea ce am putea numi „visul european” este diferențiată și gradată, ajungând de la o critică lucidă și argumentată la o respingere și neîncredere absolute. Nu doar în cadrul elitelor se poate întâlni această neîncredere în proiectul Uniunii Europene, ci și în rândul cetățenilor obișnuiți, ajungându-se la ceea ce se numește *euroscepticism*. Fenomenul a fost inițial unul specific Marii Britanii, devenind o emblemă a atitudinii englezilor față de proiectul de integrare politică și economică a Europei continentale, ulterior, însă, au fost asumate variate forme de euroscepticism în cadrul dezbaterilor politice din întreaga Europă. Termenul de *euroscepticism* pare să fi intrat în limbajul politic și jurnalistic britanic, încă de la jumătatea anilor 1980. *Oxford English Dictionary*, definește *euro-sceptical* ca fiind „o persoană, care nu este entuziasmată de creșterea puterii Uniunii Europene” și oferă un citat dintr-un articol din *The Times*, din iunie 1986, ca referință pentru prima folosire a termenului.⁴ În primă fază, termenul de *euroscepticism* este asociat unei atitudini anti-integraționiste, însă, în cazul Marii Britanii, se referă la un context mai larg.⁵ La bază, euroscepticismul britanic este mai mult decât o opoziție față de instituțiile, care au fost asumate de integrarea europeană, are rădăcini mai profunde, culturale și literare chiar, în care partea continentală a Europei (dominată de francezi și germani) este percepută în termeni de alteritate.⁶ Această percepție față de anumite state sau părți ale Europei duce la diferențieri mai profunde decât cele de ordin politic și economic, afectând ideea de identitate europeană. Acest sens al alterității față de europeanul continental, văzut ca celălalt, este adesea asociată cu un anumit sentiment de solidaritate cu o comunitate mai largă a vorbitorilor de limba engleză. Am putea spune că privirea britanicilor este orientată mai degrabă către vest, către Statele Unite ale Americii, de care se simt mai apropiați din multe puncte de vedere, nu doar lingvistic. Legătura specială cu Statele Unite și

⁴ Se pare că termenul a fost folosit de către Primul Ministru britanic de la vremea aceea Margaret Thatcher, considerată ulterior una dintre cei mai reprezentativi eurosceptici. Vezi Robert Harmsen și Menno Spiering, „Introduction: Euroscepticism and the Evolution of European Political Debate”, in Robert Harmsen și Menno Spiering (eds.), *Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration*, Amsterdam, New York, Rodopi, 2004, p.12. În același volum. Menno Spiering susține că pot fi găsite utilizări mai timpurii ale termenului tot în publicația *The Times*, în noiembrie 1985. Vezi și Krisztina Arató, Petr Kaniok, *Euroscepticism and European Integration*, Zagreb, Library Forum CPI, 2009, p.40.

⁵ Se vorbește de Marea Britanie ca de un „stat eurosceptic”, făcându-se trimitere la un context social politic și economic ce ar distinge acest stat de vecinii săi continentali. Vezi Stephen George, „Britain: Anatomy of a Eurosceptic State”, *Journal of European Integration* 22, nr. 1/2000, pp. 15-33.

⁶ Vezi Menno Spiering „Novel Attack by Historian: The Euro-sceptic Vision of Andrew Roberts’ *The Aachen Memorandum*”, *Theoretische Geschichte* 24, nr. 2/1997, pp. 97-112.

cu alte țări vorbitoare de limba engleză poate constitui, în opinia unor autori, ceea ce se poate numi o *anglosferă*, văzută ca o alternativă tacită la integrarea europeană.⁷

Atitudinea eurosceptică nu este specifică doar britanicilor, ea prelungindu-se la nivelul dezbaterilor politice din interiorul continentului. Atunci când această atitudine este adoptată, ea depinde de contextul social, politic și cultural al țării respective, precum și de experiența cetățenilor cu privire la procesul de integrare europeană. Este evident că, acest tip de atitudine a ridicat probleme specifice legate de identitatea europeană în țările respective. În cazul britanicilor, alteritatea față de Europa continentală avea o anumită tradiție istorică și culturală. În nordul Europei întâlnim, ceea ce unii autori numesc „superioritatea nordică”,⁸ o atitudine specifică suedezilor și norvegienilor, însă, chiar în țări fără o tradiție eurosceptică, se constată o schimbare a discursului cu privire la integrarea europeană (de exemplu, în Franța, Germania, Olanda și Irlanda). În țările din Europa Centrală și de Est, discursul a luat o altă turnură. În perioada în care erau state candidate, acestea manifestau o atitudine eurosceptică, pe când atunci când șansele de integrare au crescut și în final au aderat la Uniunea Europeană au perceput această schimbare ca pe o „întoarcere către Europa sau către Occident”.⁹ Oricum, raportul asimetric între țările nou aderate și cele cu tradiție în Uniunea Europeană a rămas valabil în unele țări. Acest lucru era evident în perioada evaluării, (fiind vorba de distanța specifică între evaluator și evaluat, dar și de distribuirea inegală a puterii între statele membre și cele aflate în curs de aderare), dar și în prezent, în condițiile în care decalajele economice nu sunt depășite, vestul Europei este perceput în termeni de alteritate.

Avantajul anteriorității creează un pol de putere la nivelul țărilor fondatoare ale Uniunii și al celor care au aderat de mai mult timp. Ce poate preveni ca decalajele în timp ale aderării, urmate de (sau la baza cărora stau) decalajele economice, să ofere șanse egale tuturor țărilor, care vor adera la Uniune? Vor fi cetățenii unor țări mai sărace sau care vor adera mai târziu, membri cu drepturi depline ale uniunii astfel formate? Bineînțeles, că oficial (sub imperativul unei politici și economii corecte) vor avea șanse egale, dar cum vor sta lucrurile în realitate? Nu trebuie să fii eurosceptic pentru a-ți pune o astfel de întrebare. Există opinii, conform cărora, sub aspect economic, nu există

⁷ Roland Tiersky, *Euro-skepticism. A Reader*, Lanham, MD, Rowman and Littlefield, 2001, pp.299-300.

⁸ Vezi Milena Sunnus, „Swedish Euroscepticism: Democracy, Sovereignty and Welfare” in Robert Harmsen și Menno Spiering (eds.), *op.cit.*, pp.193-206.

⁹ Robert Harmsen și Menno Spiering, „Introduction: Euroscepticism and the Evolution of European Political Debate, p.26.

șanse egale între țările care au fondat Uniunea Europeană sau care au aderat imediat după și cele care au aderat succesiv în deceniile care au urmat. Raporturile sunt mai degrabă de subordonare ale acestora din urmă, și eventual, de exploatare de către cele dintâi. Sunt binecunoscute decalajele economice dintre țările din vestul și estul Europei, la care se pot adăuga cele dintre nord și sud. Interesul marilor puteri economice ale Europei nu ar fi acela de a sprijini țările mai slab dezvoltate pentru a se integra cu succes, ci de a se folosi de acestea pentru a-și crește propria putere. Cazul Greciei ar fi exemplar. În ciuda faptului că de la mijlocul anilor 90 până în primul deceniu al secolului XXI, Grecia a tins spre creștere economică, începând din 2008 aceasta s-a aflat într-o criză crescândă, datorită bunurilor importate din țările bogate ale Europei, datorită speculațiilor bancare etc. Atunci când acest model defectuos de dezvoltare s-a prăbușit, a fost adoptat un program de stabilizare și reformă, care a presupus, în principal, creșterea nivelului de impozitare și scăderea cheltuielilor publice. În vederea realizării reformei, Grecia a semnat un contract („Memorandum”) cu FMI, Uniunea Europeană și Banca Centrală Europeană. Acest program are două componente: una de stabilizare, prin intermediul căreia s-ar ajunge la excedente bugetare cu ajutorul cărora Grecia ar reuși să își plătească datoria, și una de reforme, prin care ar reuși să încurajeze investițiile. Unii autori consideră că, în ciuda scopului declarat de a scoate Grecia din criză, acest program a dus la agravarea situației:

„Economia se scufundă în continuare, impozitele nu sunt, în mod evident, colectate, pentru simplul motiv că, de fapt, cetățenii greci nu mai reușesc să le plătească. Reducerea cheltuielilor a ajuns acum până la măduva integrității sociale, creând condiții pentru o criză umanitară. Cu alte cuvinte, vorbim acum despre oameni puși în situația de a mânca din pubele și de-a dormi pe caldarâm, despre pensionari care nu-și permit să cumpere pâine, despre gospodării fără curent electric, despre pacienți care nu-și permit medicamente și tratament. Și toate acestea în interiorul zonei euro.”¹⁰

Dincolo de aspectele strict economice și de consecințele sociale ale crizei din Grecia, textul sugerează că situația se datorează deciziilor greșite ale Uniunii Europene. Astfel de decizii nu și-ar avea originea în necunoașterea realităților și a proceselor economice, ci în nepăsare sau mai grav,

¹⁰ Alexis Tsipras, „Cuvînt-înainte: Distrugerea Greciei – modelul pentru întreaga Europă. Să fie oare acesta viitorul pe care Europa îl merită?” în Srećko Horvat, Slavoj Žižek, *Ce vrea Europa? Uniunea și necazurile cu ea*, trad. de Alex Moldovan și Adrian T. Sîrbu, Cluj-Napoca, Editura Idea Design & Print, 2014, p. 6.

în urmărirea unor interese economice. Caracterul fictiv al reformei este datorat, în opinia autorului, faptului că nu există o intenție reală pentru reformă în Grecia, scopul fiind doar câștigul instituțiilor și al puterilor europene implicate. Nu îmi propun aici să argumentez în favoarea sau împotriva unei astfel de opinii, ci doresc să urmăresc unele implicații. Faptul că acest lucru se întâmplă chiar în zona euro agravează percepția situației, implicând anumite aspecte de ordin simbolic ce privesc identitatea europeană. Moneda europeană are un caracter simbolic, nu doar unul economic, iar eșecul ei, sau cel puțin al unei economii naționale, care este bazată pe ea, are un impact simbolic, de asemenea. Siguranța economică oferită de aderarea la Uniunea Europeană și, în special la moneda unică, este zdruncinată atunci când țări precum Grecia intră în faliment. Acest lucru poate anunța un scenariu sumbru și pentru alte state europene, care au adoptat moneda unică sau sunt pe cale să o facă. În plus, țările care nu sunt încă membre U.E, dar sunt în tratative sau în plin proces de evaluare, ar trebui să se gândească de două ori înainte să o facă.

Ideea unei conspirații realizată de un număr restrâns de capitaliști în goană după profit este foarte la îndemână, autorul citat făcând pasul decisiv în asumarea unei asemenea perspective. Capitalismul și ideologia politică și economică neoliberală sunt principalii acuzați. Fragmentul următor este relevant pentru acest tip de gândire.

„Să ne fie limpede: modelul european generalizat n-a fost creat pentru a salva Grecia, ci ca s-o distrugă. Viitorul Europei este deja planificat și el prevede bancheri fericiți și societăți nefericite. În planul de dezvoltare anticipat, capitalul va fi călărețul, iar calul - societatea. Este un plan ambițios, dar nu poate ajunge departe. Motivul este că niciun asemenea proiect n-a fost îndeplinit vreodată fără consensul societății și fără protejarea celor mai vulnerabili dintre membrii săi. Se pare că, în prezent, elita conducătoare europeană a uitat de asta. Din nefericire pentru ea, va fi nevoită să dea ochi cu adevărul mai devreme decât își închipuie.”¹¹

Este implicat aici și un alt tip de inegalitate de șanse în a fi european, cea privind clasele sociale. Cei bogați, deținătorii de factori de producție și de capital, sunt mai îndreptățiți de a fi europeni decât cei care sunt exploatați de către aceștia? În mod evident acest tip de gândire se apropie simțitor de ideologia de tip marxist. Avem în față, însă, nu o utopie de tip comunist sau

¹¹ *Ibidem*, p.8. În prezent, declararea oficială a falimentului în Grecia ar putea întări argumentele autorului citat, textul fiind scris în 2013.

socialist, ci o distopie, un scenariu antiutopic sumbru, cu privire la împlinirea unei alte construcții, cea europeană.

Observăm că, deși la prima vedere avem de a face cu aspecte politice și economice, euroscepticismul, mai ales întărit de situația unei crize economice, implică aspecte ce țin de identitatea europeană, de percepția asupra modelului de societate propus de U.E, care intră în zona reprezentărilor sociale și a imaginarului. În aceste condiții, rezistențele de tip naționalist, care nu sunt în mod explicit în opoziție cu identitatea europeană, pot acționa împotriva acesteia.

Diversitatea culturală și religioasă

Moștenirea culturală și apartenența religioasă reprezintă poate factorii care cântăresc cel mai mult în formarea identității. Identitatea națională este dependentă în mare măsură de aceștia. Se pune problema: cum acționează acești factori în formarea identității europene? Suntem europeni indiferent de religia la care aderăm și de cultura din care facem parte? Am putea simplifica problema amintind de fondul cultural european comun și de religia creștină, ca fiind definitorie pentru Europa. Dar nu ar însemna acest lucru un proces coercitiv de omogenizare culturală și religioasă? Ar fi acest proces posibil? Caracterul problematic al omogenizării culturale este exprimat de Alain Dieckhoff în felul următor:

„Nefiind un stat, Europa nu dispune de puteri coercitive de socializare și deci nu este în măsură să realizeze această omogenizare culturală, pandant al unității politice, la care atâtea state au lucrat fără odihnă. Sarcina este copleșitoare. Ea presupune promovarea sistematică a plurilingvismului, prefacerea totală a sistemelor de învățământ, în sensul europeanizării lor.”¹²

Dar este omogenizarea culturală, într-adevăr un deziderat? Sau ar fi acest proces unul corect? Bineînțeles că nu. Europeanizarea nu înseamnă uniformizarea prin ștergerea diferențelor și impunerea unor valori, fie ele și fundamentale. Identitatea se construiește din interior, iar cea europeană nu este posibilă fără acceptarea diversității. Sarcina ar fi de a deschide accesul la valori, de a le cultiva. Ideea omogenizării este greșită și din alt punct de vedere. Cine ar selecta valorile și

¹² Alain Dieckhoff, *Națiunea și rațiunea de stat. Identitățile naționale în mișcare*, București, Editura Curtea Veche, 2003, p.221.

modelele culturale care trebuie promovate și cu ce competență? Experiența culturală, chiar dacă nu este independentă de un fond comun și de o moștenire culturală este și trebuie să fie una individuală. Uniunea Europeană a conștientizat acest lucru, iar *motto*-ul acesteia „Unitate în diversitate o exprimă” cu prisosință. *Motto*-ul a fost folosit pentru prima dată în anul 2000 cu scopul de a arăta, că unitatea europeană are ca scop pacea și prosperitatea, dar în condițiile acceptării diversității și a deschiderii către valorile culturale, tradițiile și limbile naționale. În ce măsură acest deziderat este posibil, rămâne de văzut.¹³ Este dispusă, însă Europa să accepte și diversitatea religioasă sau se vrea o Europă creștină? Principiul unității în diversitate nu exclude acceptarea diferitelor confesiuni și religii. Europeanii au aderat la mai multe religii și confesiuni religioase, mulți dintre ei declarându-se atei sau agnostici. Cred că putem vorbi despre o Europă creștină, dar nu în sensul impunerii sau promovării exclusive a acestei religii, ci prin fundamentarea unității pe modelele comportamentale, valorile și idealurile creștine. Cred că toleranța, solidaritatea, libertatea, pacea, pluralismul și toate celelalte valori promovate de Uniunea Europeană sunt la bază valori creștine. Practic, însăși ideea de unitate în diversitate este compatibilă cu creștinismul sau izvorâtă din creștinism.

Concluzie. Ce înseamnă să fii european?

Este clar că identitatea europeană se dovedește mai problematică decât pare la prima vedere. Modurile și perspectivele de abordare sunt diferite. Aspectele economice și politice primează în anumite tipuri de discurs, în altele se insistă asupra implicațiilor de natură socială sau chiar psihologică. Unde ar trebui găsite resorturile unei asemenea identități? La nivelul instituțiilor europene și în speranța că acestea vor reuși să administreze identitatea ca pe un bun comun? La nivelul acțiunilor politice, al colaborărilor economice dintre state? La nivelul politicilor publice și culturale? La nivelul comportamentelor, al obiceiurilor de gândire și de acțiune? Probabil că în toate acestea. Dar, mai precis, am putea spune că acestea nu reprezintă sursa identității, ci, cel mult, mijloace pentru construirea acesteia. Consider că, baza identității europene este la nivelul intereselor, idealurilor și valorilor comune, dar fundamentate pe o zestre culturală și arhetipală,

¹³ Pentru o analiză a provocărilor legate de proiectul unității în diversitate, vezi Mary Farrell, Stefano Fella and Michael Newman (eds.), *European Integration in the 21st century. Unity in Diversity?*, London, Thousand Oaks, New Delhi, SAGE Publications, 2002 și Will Arts, Jacques Hagenaars and Loek Halman (eds.), *The Cultural Diversity of European Unity. Findings, Explanations and Reflections from the European Values Study*, Boston, Brill Leiden, 2003.

capabilă să le activeze, susțină și potențeze, dar care ignorată sau mai grav, negată, se poate dovedi o veritabilă piedică în calea acestei identități.

În concluzie, egalitatea de șanse în a fi european se bazează tocmai pe aceste principii și valori, pe promovarea identităților naționale, a fondului cultural comun, dar și specific, a libertății de exprimare, dar și pe egalitatea de șanse în ceea ce privește accesul la resurse și la politicile publice și culturale. Spre deosebire de identitatea națională, care, bazându-se pe diferențe, creează alterități, identitatea europeană, acceptând și înglobând aceste diferențe, diminuează alteritatea și detensionează granițele geografice și simbolice.

Bibliografie

Arató, Krisztina and Kaniok, Petr, *Euroscepticism and European Integration*, Zagreb, Library Forum CPI, 2009

Arts, Will, Hagenars, Jacques and Halman, Loek (eds.), *The Cultural Diversity of European Unity. Findings, Explanations and Reflections from the European Values Study*, Boston, Brill Leiden, 2003

Dieckhoff, Alain, *Națiunea și rațiunea de stat. Identitățile naționale în mișcare*, București, Editura Curtea Veche, 2003

Croce, Benedetto, *Histoire de l'Europe au XIXe siècle*, Editions Gallimard, Paris, 1959

Farrell, Mary, Fella, Stefano and Newman, Michael (eds.), *European Integration in the 21st century. Unity in Diversity?*, London, Thousand Oaks, New Delhi, SAGE Publications, 2002

Gellner, Ernest, *Cultură, identitate, politică*, trad. de Criastiana Arghire și Valentin Cozmescu, Iași, Editura Institutul European, 2001

George, Stephen, „Britain: Anatomy of a Eurosceptic State”, *Journal of European Integration* 22, nr. 1/2000, pp. 15-33

Harmsen, Robert and Spiering, Menno, „Introduction: Euroscepticism and the Evolution of European Political Debate, in Harmsen, Robert and Spiering, Menno (eds.), *Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration*, Amsterdam, New York, Rodopy, 2004, pp.13-36

Spiering, Menno, „British Euroscepticism” in Harmsen, Robert and Spiering, Menno (eds.), *Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration*, Amsterdam, New York, Rodopy, 2004, pp. 127-150

Spiering, Menno „Novel Attack by Historian: The Euro-sceptic Vision of Andrew Roberts’ *The Aachen Memorandum*”, *Theoretische Geschiedenis* 24, nr. 2/1997, pp. 97-112

Sunnus, Milena, „Swedish Euroscepticism: Democracy, Sovereignty and Welfare” in Harmsen, Robert and Spiering, Menno (eds.), *Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration*, Amsterdam, New York, Rodopy, 2004, pp.193-206

Tiersky, Roland, *Euro-skepticism. A Reader*, Lanham, MD, Rowman and Littlefield, 2001

Tsipras, Alexis, „Cuvînt-înainte: Distrugerea Greciei – modelul pentru întreaga Europă. Să fie oare acesta viitorul pe care Europa îl merită?” în Srećko Horvat, Slavoj Žižek, *Ce vrea Europa? Uniunea și necazurile cu ea*, trad. de Alex Moldovan și Adrian T. Sîrbu, Cluj-Napoca, Editura Idea Design & Print, 2014, pp. 5-10

Zorgbibe, Charles, *Construcția europeană. Trecut, prezent, viitor*, trad. de Speranța Dumitru, București, Editura Trei, 1998.